

БУДІВЛЯ ЦЕРКВИ ПАМ'ЯТНИК ВІРИ – ЗАПРОШЕННЯ ДО ВІРИ

© Гарнонкоурт Ф., 2003

У статті викладена авторська концепція розуміння ідеології та її зв'язків з архітектурою. На прикладах церковного будівництва розглянуто поняття ідеологічно створеної архітектури.

Вступне зауваження

Спочатку кілька вступних зауважень щодо мого розуміння ідеології та основних зв'язків між будівництвом й ідеями, тобто між архітектурою та ідеологією:

Ідеологія, в моєму розумінні, не є негативним поняттям, а – протиположним фантастичним ідеям – раціональним відображенням про відкриті чи закриті системи світоглядних ідей і, відповідно, також самі ці системи. Але, оскільки в останні два століття такі ідейні системи нерідко використовувалися для того, щоб маніпулятивно чи по-диктаторськи впливати на цілі суспільства і більші групи (раціоналізм, абсолютизм, марксизм-ленінізм, націонал-соціалізм, релігійні догматизми і т.д.), *ідеологія* сьогодні, як правило, на так званому вільному заході, має поганий тон. Але, з іншого боку, абстиненція від усілякої ідеології призводить до втрати позиції, до надто прагматичних рішень і утилітарних учинків.

В основі будь-якого будівництва лежать ідеї, які помічаємо на запланованих і зведених спорудах. Оскільки такі ідеї утворюють системи, можна говорити про ідеологічно створену архітектуру.

Реферат складатиметься з чотирьох частин: перш за все хотів би визначити ідеї, що помічаємо у кожній архітектурі (1), далі висвітлити програмні ідеї християнського церковного будівництва (2), звернути увагу на імперсько-репрезентативні церковні будівлі у державних церквах (3), що можуть бути виконані в усіх архітектурних стилях, і, на закінчення, коротко відобразити реформу літургій II-го Ватиканського собору католицької церкви як нову програму будівництва (4).

1. Архітектура

1.1. Будувати означає мати надію, як також давати й зміцнювати її

Хто буде, той показує, що він думає про майбутнє і покладає свої сподівання на майбуття. Хоча будується сьогодні, в даний час, однак завжди будується для майбутнього. У добраному матеріалі висвітлюється й та ідея, чи це майбутнє очікується як тимчасове, чи довговічне.

Немало будівель з каменю свідчать про самовпевнену чи утопічну надію. У нас знане прислів'я: "*Це побудовано для вічності*".

1.2. Будівництво означає мати батьківщину, як і засновувати й охороняти її

Багато будівель є штучними печерами, що пропонують захист і безпеку. Вони символізують батьківщину, вони засновують батьківщину, якщо в них вирости і прожили.

1.3. Будівництво означає мати суспільство, як і сприяти й утримувати його

Будівництво завжди є соціальною подією: спільно будується, спільно живеться в будинку. Будівельні культури й архітектурні стилі, а також окремі споруди пов'язують певні спільноти, однак позначають чітко очевидні відмінності.

Завдяки будівлям визначені спільноти можуть продовжуватися з покоління в покоління. Однак покоління можуть також переживати ворожість, що проявляється у відмінностях.

(3) Науково-технічна бібліотека
Національного університету
Львівська політехніка

1.4. Будівництво означає мати традицію як і передавати

Майже все будівництво ґрунтується на спільних досвідах з минулого, які переймаються, підсилюються у будівництві і, ізкоренившись, передаються далі. Традиційними є, як правило, будівельна техніка, будівельні матеріали, архітектурні форми і т.д.

Отже, оскільки будівництво є консервативним і зміцнює традиції, воно може інтенсивно провокувати, очевидно навіть більш інтенсивно і виразно, як сказане чи написане слово. Архітектура може бути навіть крайнім революціонером, демонструючи революційні ідеології.

Диктатури часто руйнують будівлі, що суперечать їхній ідеології. (Приклад: руйнування майже всіх сакральних будівель в Албанії після 1968 р.)

1.5. Будівництво означає виявляти і робити можливим зразок дії і його функцію

В основі кожного будівництва лежить програма функцій, що також прочитується з будівництва (*form follows function* – форма слідує функції). Також такі програми функцій нерідко слідують ідеологічним планам, які можна усвідомлювати як такі.

Це характерне, наприклад, для промислових споруд (електростанції!), господарських будівель (селянські будинки чи колгоспи, цехи чи фабрики), соціальні будівлі (школи, лікарні, в'язниці), будівлі засобів зв'язку (залізниці, дороги) ...

2. Християнське церковне будівництво

Молитви до освячення церкви містять формулювання, що можуть мати силу ідеологічної програми:

“Боже, Ти будуєш Тобі з живих і відібраних каменів вічний будинок. Роби церкву багатую на плоди духу, що Ти подарував їй, і відпускай усім віруючим з милістю доти, поки народ, що належить Тобі, не скінчиться у небесному Єрусалимі.

Всевишній Боже, Ти хотів, щоб Твій народ був би названий церквою, тому ми є будинком, у якому живе Твоя велич. Подай, щоб віруючі, які збираються тут в ім'я Твоє, Тебе поважали, Тебе любили і Тобі покорялися, одержуючи тим самим за Твоєю допомогою вічну спадщину”.

Ці формулювання виявляють те, що:

- будівля церкви документує і зміцнює будь-коли конкретне розуміння церкви;
- будівля церкви виражає релігійну віру;
- будівля церкви хоче бути архітектурою для вічності: будівля, що повинна вічно існувати і вказувати на вічність;
- в основі кожної будівлі церкви лежить усвідомлюване розуміння літургії і, відповідно до цього, літургійна функціональна програма.

2.1. Будівництво церкви є результатом церковного буття і відповідної церковної свідомості

Побудована церква не є будинком Бога, отже, місцем проживання Бога (і це відрізняє її докорінно від храму), а приміщенням зборів християн, які самі є церквою. Уже визначення “церкви” вказують на людей, що самі є церквою: *Kyriake Ekklesia* [від пана (*Kyrios*) викликане (*ekklein*) зібрання; це відповідає старозавітному *Synagoge* (по-єврейськи: *Bet Knesset*): будинок зібрань. Так називається сьогодні в Ізраїлі парламент.

Це приміщення зборів виявляє також організаційну структуру церкви, її ієрархічне членування, основним зразком якого є співставлення і порівняння Ісуса та Його послідовників, чи – виражене в іншому образі – співіснування голови й кінцівок в органічному тілі.

Основною моделлю приміщення зібрань християн для молитви і євхаристійних святкувань є зал, у якому Ісус з Його послідовниками мав таємну вечерю, і в якому вони після Його смерті та воскресіння також спільно молилися.

Найстаріші будівлі церкви на сході і заході є родинні одно-просторі (кімнати), так як громади християн розуміються як ціле, як носій свята.

Східна стіна і/чи стеля стилізуються – апсида і купол, – щоб символізувати зв'язок людей, які святкують, з Богом, землі з небом, часу з вічністю.

2.2. Будівництво церкви слідє літургійній програмі

Християни збираються для різних дій:

- спільно слухають слово Боже з Святого Письма і його тлумачення;
- спільно моляться і співають, щоб віддячити Богові і вихвалити Його за великі діяння;
- влаштовують поминальну трапезу, яку Христос доручив їм: *“Робіть це в ім'я Мое!”*;
- визнають у цьому святі жертву спасіння, котру приніс Ісус Христос своєю смертю на хресті, і яку прийняв Бог через воскресіння з мертвих і вознесення до небес.

2.3. Будівництво церкви береже і демонструє історичний розвиток віри й побожності християн

У будівництві церкви і її оформленні широко виражено те:

- що християни вірять у триєдиного Бога, що вони вірять і як вони вірять; передовсім, не тільки в оформленні образами проглядається значення віри;
- як розвинулася християнська побожність і яке відношення вона мала чи має кожен раз стосовно навколишньої культури (переплітаючись, виділяючись чи слідуючи всупереч).

2.4. Будівництво церкви має багатократну ідеологічну програму будівництва, а це відображає:

- відповідне саморозуміння церкви (церковна (еклезіологічна) програма);
- відповідне розуміння богослужіння церкви (літургійна програма);
- відповідне відношення до соціокультурних умов, особливо до суспільного устрою держави, й релігійного оточення.

Цьому контекстові, який надто часто ігнорується, присвячена наступна третя частина.

3. Будівництво церкви як вираження імперіалістичного представництва

3.1. Будівництво церкви завжди у взаємозв'язку з навколишньою культурою і суспільством

Це відношення може показуватися архітектурно як залежність, також як і протиріччя.

Мають вплив визначене розташування, дозволи чи також заборони: дуже часто це стоєть веж та їх висот; так само форм вікон, отже, перш за все, конструктивних елементів, що вже зовні роблять сакральну будівлю помітною. Однак церква також може видаляти себе з навколишньої культури, якщо вона розпоряджається або історичними, або чужими архітектурними стилями як “сакральними” (приклад: церкви в країнах місії!).

3.2. Наслідки константинівської зміни для церкви та літургії

Державна ідеологія римської імперії є ідеологією імперської церкви і вона залишається ідеологією церкви, як правило, також після повідомлення про відмову від державних привілеїв.

- Церква є римсько-імперською державною церквою, вона бере на себе державні управлінські структури: патріархії, метрополії, парафії та епархії.
- Церковна ієрархія має значення на майбутнє як привілейований чиновницький прошарок, що більше не належить до простого народу, а стоїть навпроти нього чи представляє його.
- Літургія церкви є урочистим засіданням, від якого привілейоване духовенство (клір) все більше і більше відокремлює народ як носія свята.

У майбутньому звичайне родинне свято не є більше основною моделлю, а придворна понтифікальна літургія буде зразком також для найскромнішої громади і навіть для (тільки на католицькому заході) звичайної приватної меси окремого священника.

3.3. Базилика як імперська репрезентативна будівля, а не храм (!) є основним зразком для майбутнього будівництва церкви

(Пояснення: під *Basilika* я розумію не визначену будівельну форму для церков, а імперсько-репрезентативний зал зібрань для урочистого засідання. Світська назва *Basilika* [*Basileus* = король] вказує на цей контекст.)

Державець чи державна влада мають тепер владу на будівництво церков і часто широке меценатство над усіма різновидами придворного мистецтва (музика, живопис тощо). В цьому не розрізняються світська і духовна влади. Св. Єлена, мати римського імператора Константина, започаткувала великі будівлі в Римі, Єрусалимі і Вифлеємі.

Патріарші та єпископські церкви є церквами-резиденціями і придворними; пізніше, перш за все в період бароко, це почало стосуватися також багатьох паломницьких, абатських і монастирських церков.

Для духовенства створюються тепер чітко відокремлені від нави народу санктуарії за рахунок того, що сходинка, яка спочатку повинна була виділяти вівтарну зону в приміщенні зборів громади, доповнюється спочатку завжди більш високими бар'єрами і замінюється, врешті, на сході іконостасом, на заході – кафедрою, що розділяють святкові приміщення духовних осіб від простору віруючих.

Кафедра єпископа оформляється як трон правителя і згодом виконується також з балдахіном. Тут церковний ієрарх приймає засвідчення поваги своїх вірнопідданих.

Оскільки придворна музична капела (співачи та інструменталісти) замість духовного хору переймає на себе піснеспів у літургії – на заході приблизно з IX ст. це стає все більш поширеним, – одержує вона своє особливе місце на спеціально споруджених для цього емпорах (хорах) у вхідній зоні.

3.4. Теологічне виправдання імперських форм

Щоб не видавати церкву з її Службою Божою за заклад цілковито залежний від держави або такий, що імітує державу, дуже скоро імперські представницькі форми одержують теологічні інтерпретації і таким чином видаються правомірними, навіть необхідними.

Це відбувалося в подвійний спосіб: посиланням на кінцеву в часі завершальну форму церкви й її літургії, а також посиланням на старозавітну основу церкви.

3.4.1. Есхатологічна інтерпретація церкви та її літургії

Наскільки церква розуміє себе не тільки як подорожуючий Божий народ на землі на шляху до завершення, але й уже як попередня форма і загальне передчуття вже початої у Христовому воскресінні довершеності, настільки розуміє вона також свою літургію, з одного боку, як дороговказ (словесна служба Божа) і передсмертне причастя (Євхаристія) для її паломництва, однак, з іншого боку, також уже як попередньо спробовану участь у небесній весільній трапезі, на яку запрошений король.

Імперсько-репрезентативна велич літургії і літургійного приміщення вказує на вічну літургію неба, а всевладному належаться імперські регалії, де духовні особи представляють небесну свиту, іконостас позначає розмежування (перегородку) між землею і небом, між простим церковним народом зсередини і духовенством, які можуть входити на святкування, а спів хору символізує вихвалювану небесним королем плеяду ангелів.

Те, що будівля церкви і літургія фактично досліджуються як “небесне”, засвідчують спіритуальну й теологічну традицію православних церков з віків.

3.4.2. Старозавітна інтерпретація церкви та літургії

У перші століття християни були дуже зацікавлені у тому, щоб відлучитися від іудаїзму. Так великовладна християнська церква починає визнавати себе “справжнім Ізраїлем” і “Новим

Єрусалимом, святим містом, яке зійшло із небес”. Новий Завіт не є більше єдиним ново-становленим завітом, він змінює Старий Завіт і вступає в його місію:

Церковна ієрархія розуміється як священнослужіння у старозавітному розумінні з його різними ступенями та рангами; єпископи є первосвященниками; літургійні вівтарні прикраси приведено у відповідність з приписами одягу священників храму (*Tunica i Dalmatica* ще сьогодні згадуються як “форма для читання нотацій”); євхаристією церкви є пасхальне свято і жертва спокути Нового Завіту; неділя вважається християнами (завжди Перший день тижня!) як їхній шабаш. Заборона працювати в неділю за наказом імператора (щоб дати можливість відвідати Службу Божу), вважалася третьою заповіддю в декалозі (серед “десяти заповідей” у Старому Завіті): “Пам’ятай день святій святкувати”.

У церковному будівництві ця інтерпретація залишила очевидні сліди: завісами на межі вівтаря перед вівтарним столом є ті завіси, що закривають у храмі Єрусалиму вхід до святих святих; місця для святих святих і старозавітна скриня зберігають правдиву манну; монастирі з численними вежами представляють Єрусалим, церква будує тепер “храм” із різноманітними запозиченнями зі старозавітних текстів та правил.

Про критику культу старозавітних пророків і критику культу Ісуса забуто.

4. Оновлення церкви і літургії – наслідки для церковного будівництва

4.1. Нове (первісне!) саморозуміння церкви (II-й Ватиканський Собор)

Другий Ватиканський Собор чітко представляє церкву як одну неподільну спільноту всіх хрещених, різниця між духовенством і мирянами є вторинною.

Приміщення для зібрань на християнську Службу Божу дозволяють виявляти цю фундаментальну єдність. Раціонально підкреслювати зону вівтаря й інші особливо урочисті місця, однак відмежований від приміщення церковного народу чи зовсім відокремлений санктуарій в майбутньому більше не повинен бути.

4.2. Нове (первісне!) розуміння літургії

Літургія християнської церкви є святом загального зібрання – всіх, хто належить до церкви, в силу хрещення і миропомазання мають право й обов’язок дієво і з розумінням брати участь у церковній Службі Божій (*actuosa et scientia participatio*). Однак усередині цієї єдності є різні літургійні завдання і служби, як і завдання та служби підпорядкованих людей, котрі зовсім не повинні бути духовними особами.

З оновленого саморозуміння церкви та її літургії випливають очевидно певні наслідки для церковного будівництва.

4.3. Будівництво римо-католицької церкви після II-го Ватиканського Собору:

- оновлене саморозуміння церкви містить основну програму будівництва;
- оновлена літургія містить конкретні будівельні завдання.

Реалізація цих програмних завдань є важкою, якщо мова йде про перебудову традиційних будівель церкви, бо парадоксально починати робити з двоплоскостової одноплоскостової споруди. Труднощі будуть ще більшими, оскільки положення охорони пам’яток забороняють зміни.

При новобудовах церков ні в якому разі не йдеться в першу чергу про те, щоб ставити сучасну архітектуру на службу церкви. Занадто часто показується у сучасних і архітектурно вдалих церквах застаріле розуміння церкви і Служби Божої.

Мова сьогодні йде, насамперед, про те, аби докорінно розпізнавати нові програми й оптимально їх реалізувати, не без того, щоб залишати напризволяще те, що кожне будівництво церкви повинно бути “знаком віри”, якщо церкві слід у цьому прославляти таємницю своєї віри.